

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A HUN-REN BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2024

LXVI. ÉVFOLYAM

4. SZÁM

Tóth Richárd

A rómaiság képzete a Karoling-korban
a keresztiségi szertartások tükrében

Bocsi Zsófia

A csókakői váruradalom vértesi falvai a középkorban

Fóti Miklós

Zülfikár bég, egy hódoltsági határbég-dinasztia harmadik nemzedéke

Angyal Béla

Az 1945. januári magyar fegyverszüneti egyezmény
és a csehszlovák emigráns kormány

Pócs Nándor

Ukrán nemzeti radikalizmus – magyar szemmel (1918–1945)

Váradi Natália

A történelmi egyházak helyzete Kárpátalján
az 1956-os forradalom idején

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN
felelős szerkesztő

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ, ZAHORÁN CSABA
rovatvezetők

DETRE ANDRÁS
szerkesztőségi munkatárs

Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,
GLATZ FERENC, BRANKO OSTAJMER, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA,
SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR, SZÁSZ ZOLTÁN,
VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája:
tortenelmiszemle@abtk.hu

*Kérjük szerzőinket, hogy kézírataikat
a közlési szabályzatnak megfelelően készítsék el,
amely honlapunkon érhető el:*

<http://www.tti.abtk.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html>

A 2024-es évfolyam megjelenését
a Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatja

Nemzeti
Kulturális
Alap

ISSN 0040-9634

TARTALOMJEGYZÉK

LXVI. évfolyam, 2024. 4. szám

TANULMÁNYOK

- Tóth Richárd** A rómaiság képzete a Karoling-korban
a keresztiségi szertartások tükrében 493
- Bocsi Zsófia** A csókakői váruradalom vértesi falvai a középkorban.
Veleg és Sárkány 505
- Fóti Miklós** Zülfikár bég, egy hódoltsági határbég-dinasztia
harmadik nemzedéke történetéhez 525
- Angyal Béla** Az 1945. januári magyar fegyverszüneti egyezmény
és a csehszlovák emigráns kormány 543
- Pócs Nándor** Veszedelmes viszonyok a véres övezetben.
Ukrán nemzeti radikalizmus – magyar szemmel (1918–1945) 567
- Váradi Natália** A történelmi egyházak helyzete Kárpátalján
az 1956-os forradalom idején 603

A CSÓKAKŐI VÁRURADALOM VÉRTESI FALVAI A KÖZÉPKORBAN

Veleg és Sárkány

BOCSI ZSÓFIA

.....
THE VILLAGES OF VÉRTES IN THE CSÓKAKŐ MANOR
IN THE MIDDLE AGES
Veleg and Sárkány

The case study deals with two villages of the medieval domain of Csókakő castle, Veleg [Nagyveleg] and Sárkány [Bakonysárkány], located in a woodland environment on the border of the Vértes and Bakony, two central woodlands of the medieval Kingdom of Hungary. After describing the history of the settlements, we will try to reconstruct the life of the forest villages and their place in the domain based on the datas we have gathered from charters and economic registers.

Keywords: Csókakő, Veleg, Sárkány, domain, woodland, farming, estimation
.....

Csókakő várának és uradalmának rövid története

A Móri-árok északi peremén magasodó Csókakő várának felépítéséről nincsenek pontos ismereteink, annyit azonban biztosan állíthatunk, hogy a Vértes hegységben nagy területeket birtokló Csák nemzetség dudari ágának egyik tagja emelhetett valamikor az 1250-es évek második fele, 1260-as évek eleje táján.¹ Első írásos említését egy 1323-ban kelt oklevélnek köszönhetjük, melyben a nemzetség két ága egy közös örökség ürügyén rendezte birtokügyeit, a felosztásból pedig az is kiderül, hogy a Csókakőt bíró trencsényi ág még III. András király uralkodása idején vette meg a dudariaktól az 1299-ben már álló várat és a hozzá tartozó falut.² Mindössze három évvel később, 1326-ban I. Károly egy már akko-

Bocsi Zsófia, régész, történész, *Mecenatura Bt. [Debrecen.] A tanulmány a Várak, településhálózat, anyagi kultúra, 1300–1700. Komplex mikroregionális történeti, tájtörténeti, régészeti kutatások a Dunántúlon című, NKFIH/OTKA K 143099. számú pályázat keretein belül készült.*

- 1 Fügedi Erik: *Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon*. Bp., 1977. (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből [Új sorozat] 82) 119–120.; Hatházi Gábor: Csókakő vára az írott és a régészeti források tükrében. In: *Csókakő a harmadik évezred küszöbén*. Szerk. Béni Kornél et al. Csókakő, 2010. 35.
- 2 A vár 1299-ben történő első említése az 1323-as birtokosztályban idézett korábbi, István alországbíró által kiállított oklevél keltezési helyszínéként szerepel. 1323. július 28. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL) Diplomataikai Levéltár (= DL) 1630.; *Hazai okmánytár/Codex diplomaticus patrius*. I–VIII. Szerk.

riban is figyelemre méltó, hat várat érintő cserével vette magához többek között Csókaköt is azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy a *medium regni* közelében, a Bakonyban rendezze a királyi erdők helyzetét, és létrehozasson egy összefüggő, kiterjedt királyi birtoktömböt, amely aztán a későbbiekben általa kialakított *honor*-rendszer alapját képezhette a térségben.³

Erre az időszakra tehető a várat kiszolgáló, és a jobbágyok által beszolgáltatott pénz- és terményjáraadékok révén az azt fenntartó uradalom kiépítése is.⁴ A birtokállomány alapjait nagyobb részben a Csákok korábbi törzsbirtokai, kisebb részben a székesfehérvári kereszties konvent alapítólevelében birtokadományként, vagy éppen határos település-ként említett kora Árpád-kori alapítású falvak alkották.⁵ Az uradalom kiépítése tovább folytatódott Rozgonyi István temesi ispán birtoklása alatt, aki Csókaköt 1430-ban Luxemburgi Zsigmondtól először csak *honorként* élete végéig, majd 1439-ben Habsburg Alberttől már fia, János élete tartamára is kiterjesztve, végül még ugyanezen év végén Erzsébet királynétól immár örökadományként elnyerte.⁶

A vár a következő évszázadban a népes familia belső harcainak egyik főszereplőjévé vált, amit ha nagyon röviden szeretnénk összegezni, a történet a következőképpen alakult: nem sokkal a birtokszerző Rozgonyi István halála⁷ után a család fiúgyermekében bővelkedő ifjabb/csicsvai-csókakői ága (id. János fia János, Lőrinc, Rénold és Osvát) Mátyás király hathatós támogatásával kiszorította örökségéből a birtokszerző idősebb/monyorosi ág soron következő generációját (István fia ifj. Jánost). Az Albert király halála után beköszöntő polgárháborús, „zavaros” időkben ezen felül olyan epizód-szereplők is megjelentek, mint a család harmadik, semptei-varannói ága,⁸ vagy a környék oligarchája, Újlaki Miklós, aki éppen a saját szolgálatába állított korábbi Rozgonyi-várnagyok személyén keresztül próbálta megvetni lábát a család vértesi váraiban. A birtokokért és a hatalomért folytatott harc Mátyás király trónralépésével – és ifj. János halálával – ugyan eldőlni látszott, ám az örökölt javaiól kiszorított ág időről-időre fellépett jogai érvényesítése érdekében, gyakorlatilag egészen a család részleges (1492-ben az ifjabb/csicsvai-csókakői

Nagy Imre et al. Győr-Bp., 1865–1891. (= HO) VI. 451. A Csák nemzetség genealógiájára lásd Engel Pál: *Középkori magyar genealógia*. Bp., 2001. [CD-ROM] Csák nem 3. Dudari ág és 6. Trencsényi ág; Hatházi: Csókakői vára, 33–35.

3 MNL OL Diplomatikai Fényképgyűjtemény (= DF) 201040.; Kumorovitz L. Bernát: *Veszprémi regeszták (1301–1387)*. Bp., 1953. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 2) 172. A Bakony erdő és a bakonyi ispánság történetére lásd Péter Szabó: *Woodland and Forests in Medieval Hungary*. Oxford, 2005. (BAR International Series 1348/Central European Series 2) 123–126.

4 A váruradalom kialakulására és az azt alkotó egyes települések ismertetésére lásd Bocsi Zsófia: A csókakői vár az írott források tükrében, különös tekintettel az Anjou korra. *Arrabona* 44 (2006) 2. sz. 51–66.; Uő: Vár és uradalom kapcsolata az írott források tükrében. Néhány gondolat a csókakői váruradalomról. *Castrum* 6 (2007) 43–62.

5 1193. MNL OL DL 27.; Jakubovich Emil – Pais Dezső: *Ó-magyar olvasókönyv*. Pécs, 1929. (Tudományos Gyűjtemény 30) 52–61.; Érszegi Géza: Fejér megyére vonatkozó oklevelek a székesfehérvári kereszties konvent magánlevéltárában (1193–1541). In: *Fejér Megye Történeti Évkönyve*. 5. Szerk. Farkas Gábor. Székesfehérvár, 1971. 185. 1. sz.

6 Lásd 27–29. j.

7 1440. május 10. előtt. Engel: *Genealógia és archontológia*, Básztyély nem 2. tábla, Rozgonyi (Miklós ága).

8 Engel: *Genealógia és archontológia*, Básztyély nem 2. tábla, Rozgonyi (Miklós ága).

ág), majd teljes (1523-ban az idősebbik/monyorósi ág) magvaszakadásáig.⁹ A vár és uradalma 1492 után leányágon öröklődött tovább, id. Rozgonyi János unokája, Klára révén, akinek első (Egervári László) és második (Kanizsai György) férje is bírta Csókaköt, adományként vagy zálogban. Utóbbi család birtoklása alatt keletkezett az uradalomra vonatkozó, és annak mindennapi életébe betekintést nyújtó legtöbb és legváltozatosabb forrás: urbárium, számadások, gazdasági jellegű összeírások. Ezt a viszonylag békésnek tűnő rövid, 16. század eleji periódust egy, a korábbi „zavaros idők”-höz hasonló időszak előzte meg, amikor az oklevelekben – és elsősorban a birtokban – rendre feltűntek a korszak olyan ismert befolyásos főurai, mint a szerdahelyi Imreffyek, Bakócz Tamás vagy Bakics Pál, akik szintén igényt tartottak a várra – utóbbi valóban megszerezte néhány évre és még építkezett is benne.¹⁰ A Kanizsai-birtoklás végét a család fiágon történt kihalása jelentette (volna), ám a magyar történelem egyik leghíresebb fiúsításának köszönhetően Kanizsai Orsolya öröksége a korszak ugyancsak legendás hírű szerelmi házassága révén Nádasdy Tamásra szállt. Csókakő további sorsa sajnos nem alakult ilyen romantikusan: a vár Székesfehérvár elestével 1543-ban oszmán fennhatóság alá került, amely – a tizenöt éves háború (1593–1606) egy-két évét kivéve – folyamatos volt: csak Buda felszabadítását követően, 1687-ben sikerült visszafoglalni.

Ami a váruradalom megszervezését illeti, mivel a térségben a 14. századra már viszonylag sok vár állt: a Keleti-Bakonyban a Veszprém megyéhez tartozó Csesznek és Bátorkő, a Vértesben pedig a Fejér megyéhez tartozó Csókakő és Vitány, illetve a Komárom megyéhez tartozó Gesztes (majd a 15. század elejétől Tata), az egyes várak közvetlen környezetében, valamint távolabbi vonzáskörzetében csak korlátozott mértékben álltak rendelkezésre hozzájuk rendelhető potenciális birtokok. Gyakran előfordult, hogy egyes falvak „átvándoroltak” egy másik uradalomba, az uralkodó ugyanis egy másik, szomszédos várhoz csatolta őket. Ebből fakad az a furcsának tűnő jelenség is, hogy a több mint tucatnyi birtokadományozással vagy birtokba iktatással kapcsolatos oklevél szerint a csókakői uradalmat változó számú, 17–24 birtok alkotta. Ez az állomány a bő két évszázad alatt folyamatosan változott: a leggyakoribb a 15. század közepétől állandósuló 18 tartozék (valószínűleg ezek a birtokfelsorolások tartalmazzák a tényleges, legállandóbb birtokállományt), ami a század végére és a 16. század elejére már csak 9–10 falura és egy-két pusztára csökkent. A különböző uralkodók által megerősített 15. századi birtokadományokban 14 falu, 2 birtokrész, 3 pusztá, 4 vámszedőhely, erdő, szőlő, valamint két birtokon

9 A Rozgonyi család genealógiájára lásd Engel: *Genealógia és archontológia*, Básztyém nem 2–3. tábla, Rozgonyi (Miklós ága) és Básztyém nem 4. tábla, Rozgonyi (Lőrinc ága). Az eseményekre összefoglalóan lásd Pálosfalvi Tamás: A Rozgonyiak és a polgárháború (1440–1444). *Századok* 137 (2003) 897–928. Csókakőre és a vértesi várakra lásd Hatházi: Csókakő vára, 52–64., 89–90.; Schmidtmayer Richárd: A vértesi várak „valódi” urai az 1440-es években. In: *Kuny Domokos Múzeum Közleményei*. 20. Szerk. László János. Tata, 2014. 193–221.; Schmidtmayer Richárd: *Vitány, Gesztes, Tata, Gerencsér várai és uradalmi a késő középkorban*. Bp., 2015. [Doktori disszertáció] 48–99.

10 Hatházi: Csókakő vára, 90–96., 98–106.; Schmidtmayer: *Vitány, Gesztes, Tata, Gerencsér*, 119–126. Az építkezésekre lásd Hatházi: Csókakő vára, 106–117.; Hatházi Gábor – Kovács Gyöngyi: A csókakői vár régészeti kutatása, 2014–2017/Archaeological research in the castle at Csókakő, 2014–2017. In: *Örökségünk védelme és jövője*. 5. *Váraink – Múlt, jelen, jövő*. Szerk. Berecz Barbara et al. Eger, 2019. (Studia Agriensia 38) 27–50.

malmok és halastavak tartoztak az uradalomhoz.¹¹ De térjünk át esettanulmányunk egyik főszereplőjére, a Vértes erdeiben meghúzódó kis falura, Velegre.

Veleg – a csókakői uradalom Vértesben fekvő faluja

A Mórtól és Tímártól nyugatra fekvő Veleg¹² a csókakői váruradalom¹³ egyik legnyugatibb – ugyanakkor koránt sem a legtávolabbi –, Fejér és Veszprém megye közös határán fekvő állandó tartozéka volt. A vár kötelékében lévő többi birtokhoz képest viszonylag korán tűnik fel először az okleveles forrásokban. Az uradalom több falujához hasonlóan az Árpád-korban a környéket hatalma alatt tartó Csák nemzetség¹⁴ birtokaként említik Csák Miklós, a néhai Csák Ugrin esztergomi érsek öccse 1228-as, illetve 1231-es keltezésű végrendeletében.¹⁵ Ekkor Veleg mint a szerzett birtokok egyike jelenik meg, amit elsőszülött fiára, Izsákra hagyott az édesanyja – azaz Csák Miklós első felesége – hitbére fejében.¹⁶ Tekintve, hogy Miklósnak a később született fiai miatt 1237-ben és 1239-ben megismételt végrendelezéseibe¹⁷ Veleg már nem került bele, azt kell gondolnunk, hogy a falut az első

11 Bocsi: Vár és uradalom, 50–51.

12 Ma Nagyveleg község.

13 A várnak és a váruradalomnak a történetét elsőként Károly János székesfehérvári kanonok foglalta össze 1893-ban. Károly János: Csókakő vára és várbirtokai. In: *A fejérvármegyei és Székesfehérvár városi történelmi és régészeti egyesület évkönyve 1893. évre*. Székesfehérvár, 1893. 1–131.; Károly János: *Fejér vármegye története*. I–V. Székesfehérvár, 1896–1904. III. 286–354. Ezt egészíti ki a Seidel Ignác, a móri Lamberg kastély uradalmának jószágigazgatója által a várról és a 17. században újjászervezett – immár móri – uradalomról írott összefoglaló. Ignác Seidel: *Chronologische Erzählung der Ereignisse und Begebenheiten in der Herrschaft Csókakő-Moór*. Steyr, 1898. [Reprint: Seidel Ignác: *A Csókakő-móri uradalom történeteinek és eseményeinek időrendi elbeszélése*. Mór–Székesfehérvár, 2005. (Fejér Megyei Levéltár Közleményei 32.)]

14 Az Anonymus és Kézai Simon gesztájában is egyaránt Előd honfoglaló vezértől származtatott nemzetség ősi szállásterülete a Vértes hegység vidéke volt. *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. I–II. Ed. Emericus Szentpétery. Bp., 1937–1938. (=SRH I.) 41., 99.; Anonymus: *Gesta Hungarorum. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről*. [Ford. Pais Dezső.] Bp., 2022. 38., 88.; SRH I. 166.; Karácsonyi János: *Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. I–III/2. Bp., 1900. I. 291–292.; Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I–IV. Bp., 1968–1998. II. 325.

15 *Velgh*: 1228. MNL OL DL 88083. A végrendelet egy Rozgonyi István temesi ispán kérésére 1434-ben készített teljes szövegű átírásban maradt fenn. Szövege – egy-egy szavas eltérésektől eltekintve – szinte teljes egészében megegyezik Csák Miklós 1231-ben tett végrendeletével, dátuma azonban 1228., kiegészítve a következővel: „Datum per manus Hwgrini Archiepiscopi Colocensis et aule regie [szakadás]...”; Györffy: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*, II. 414.

16 *Welg*: 1231. MNL OL DL 61129.; *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. I–XI. Stud. et op. Georgii Fejér. Budae, 1829–1844. (= CDH) III/2. 227–230.; „Hogy pedig halála után a két külön anyától származott fiai között semmi egyenetlenség ne támadjon, Izsáknak anyja utáni hitbér fejében Welg földjét (Fejérmegyében Veleg falu) adja és kijelenti, hogy a miatt, mert Lőrincz fiának többet hagyományozott, a versengésnek helye azért sem lehet, mivel ennek anyjával (azaz második feleségével) akkor lépett házasságra, midőn már mind méltóságokban, mind javakban gyarapodott volt; míg ellenben első feleségét (a görög hölgyet) akkor vezette oltárhoz, midőn maga is még fiatal volt és vagyonilag is vékonyabban állt.” Nagy Iván: A Csák nemzetség. Első közlemény. *Turul* 3 (1885) 53.; Karácsonyi: *Magyar nemzetségek*, I. 311.; Károly: *Fejér vármegye története*, V. 444–445.

17 Karácsonyi János összesen négy végrendeletet sorol fel, az 1231-es, illetve az 1237-es és az 1239-es mellett ismer egy 1238-as keltezésűt is, amire azonban nem jelöl meg forrást. Ugyanakkor a Györffy által is hivatkozott 1228-as végrendeletet nem ismeri. Karácsonyi: *Magyar nemzetségek*, I. 311–312.

két, korábban kelt okiratban rögzítettek szerint továbbra is elsőszülöttjének, Izsáknak szánta. A végrendeletben Veleg nem a nemzetség tételesen számba vett ősi, törzsbirtokai között szerepel, tehát eredetileg királyi birtok volt, ami adományozás útján került a Csákok tulajdonába. Ez egy szintén ekkoriban, 1230-ban kelt oklevélből derül ki, amelyben II. András király megerősítette fia, (a későbbi IV.) Béla ifjabb király azon döntéseit, melyekben felülvizsgálta atyja korábbi birtokadományait, azok egy részét visszavéve, másokat meghagyva a kedvezményezettek kezén. Csák Miklós ennek az országos tanács általi meghallgatásnak a keretében követelte vissza többek között bizonyos Fejér megyei birtokait, melynek eredményeként Tímár, Zabaka, Szold [Zuld], Balinka és Dád falvakat elvesztette, ugyanakkor Bodajkot és Veleget megtarthatta.¹⁸

A falu elnevezése a szláv eredetű Velek személynévből vezethető le,¹⁹ melyet minden bizonnyal első birtokosa vagy alapítója által kapott. Anonymus gesztájának több fejezetében is találkozunk Velek vezérrel, aki az elbeszélés szerint még Álmos vezért követve jött ki az őshazából, majd Árpád szolgálatába állt.²⁰ Károly János, Fejér vármegye első monográfusa Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár igen korai, a 10. század közepéről származó *De administrando imperio* című államelméleti műve alapján a környékre vonatkozóan Vál, Vajta és Csákvár mellett Velegre is mint a honfoglalás idején Velek vezér által alapított helyre hivatkozott.²¹ Állítását minden bizonnyal a mű azon részére alapozta, melyben Árpád fiait sorolják fel, itt ugyanis a második fiút Jelegnek nevezik.²² A név hangzásában ugyan valóban hasonlít a Veleg névalakra, azonosságukra azonban semmilyen bizonyíték nincsen, ezért erős fenntartásokkal kell kezelnünk azt a gondolatmenetet, ami ennek a forrásnak az alapján keltezi a falut a honfoglalás korára. Ugyanakkor másutt Velek személyét illetően Károly János azt is felvetette, hogy talán a borsmonostori apátság alapítólevelének II. András király általi megerősítésében említett Velek bánnal lehet azonos,²³ akinek a lányát a királyi rokonsággal bíró Bors comes vette feleségül.²⁴ Bár ezt a lehetőséget kevésbé tartotta valószínűnek, ezzel a rokoni kapcsolattal mindenesetre könnyen meg lehetne magyarázni a királyi birtoknak a Csák nemzetség kezére kerülését, illetve a falunak az első említésénél jóval korábbi alapítási idejét. Arra a feltételezésre,

18 Welg: 1230. MNL OL DL 61127.; CDH III/2. 204–206.; HO VI. 24–26.; Nagy: A Csák nemzetség, 51–52.; Károly: Csókakő vára, 224.

19 Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Bp., 1978. 454. [Nagyveleg szócikk.]

20 Ösbő vezérrel együtt legyőzte Bihar várának urát, Mén Marótot, mely tettéért jutalmul elnyerte Árpádtól a zarándi ispánságot. Ivadékból származott Torda püspök. SRH I. 101–106.; Anonymus: *Gesta Hungarorum*, 89–92.

21 Károly: *Fejér vármegye története*, I. 160., 223., Uo. II. 18.

22 Bíborbanszületett Konstantin: *A birodalom kormányzása*. [Ford. Moravcsik Gyula.] Bp., 2003. (Kisebbségkutatás Könyvek) 178–179. A 40. fejezet 54. és 57. soraiban.

23 Károly: *Fejér vármegye*, V. 444. Tekintettel arra, hogy 1231-ben az említett Velek dux leánya már végrendekezett, igen valószínű, hogy maga Velek Anonymus kortársa lehetett, tehát beleírhatta a gesztába, mint korának előkelő nemes urát. MNL OL DL 164., CDH III/2. 269–271. Ennek tudatában figyelemre méltó, hogy a Csák nemzetség Gúg-ága névadójának, Gúgnak a fia, Csák 1237-ben mindent megtett azért, hogy az uralkodótól elnyerje a borsmonostori apátság kegyuraságát. Karácsonyi: *Magyar nemzetségek*, I. 306. Veleg bánra és Anna nevű leányára lásd Karácsonyi: *Magyar nemzetségek*, II. 364–365.

24 1225. MNL OL DL 119., CDH III/2. 67.; Szentpétery Imre: *A borsmonostori apátság Árpádkori oklevelei*. Bp., 1916. 115.; Hervay Ferenc Levente: *Repertorium historicum ordinis cisterciensis in Hungaria*. Roma, 1984. 65.

hogyan ez már a vezérek korában megtörtént volna, nincsen hiteles forrásunk, és az Anonymus gesztájában is főszerepet játszó Velek vezérre vonatkozó adatokkal is óvatosan kell bánnunk: ma már tudjuk, hogy a vitatott személyazonosságú szerző a saját korának jelenségeit, azaz a 12–13. század fordulójának viszonyait dolgozta fel a művében, visszavetítve azokat a honfoglalás korába. A leginkább irodalmi műként értékelhető geszta a korai időkre tehát nem, viszont a keletkezésének idejét illetően, azaz a felemelkedőben levő Csák nemzetségre vonatkozóan szolgálhat hasznos információkkal.²⁵ Veleg legkésőbb 13. század eleji alapítását támasztják alá Fehértói Katalin névtani kutatásai is, aki a *Velk, Velec, Velek, Veluc, Veluqu* névalakokhoz számos példát hoz fel a 13. századból, a legkorábbiak pedig pont az általunk is tárgyalt források – Anonymustól és Borsmonostorról – a 13. század elejéről, illetve első negyedéből.²⁶

A Csák nemzetséghez kapcsolódó 13. századi oklevelek után legközelebb csak két évszázaddal később találkozunk Veleggel. Ekkor, azaz 1430-ban ismét királyi kézen találjuk, immár mint a csókakői vár uradalmához tartozó falut, melyet Zsigmond király érdemei elismeréseként *honorként*, azaz egyfajta szolgálati birtokként adományozott Rozgonyi István temesi ispánnak élete tartamára.²⁷ A kiváltságot 1439-ben először Albert király,²⁸ majd özvegy Erzsébet királyné is megerősítette²⁹ – ahogy arról a bevezetőben már szó esett a vár történetének vázlatos ismertetésekor. Noha csaknem két évszázadon át semmilyen írott forrásunk nincsen a településről, a legújabb régészeti kutatások eredményeit is figyelembe véve azt kell feltételeznünk, hogy a Magyar Királyság középkori életében a legnagyobb traumának számító mongol invázió (1241–1242) ebben a térségben nem okozott akkora károkat.³⁰ Ha érte is pusztítás a falut, valószínűleg nem volt végzetes és hamar újraindult benne az élet. A 15. századból még nagyjából egy tucat olyan birtokadományozó, birtokmegerősítő – rendszerint a birtokosok meglévő jogainak biztosítása, vagy egy-egy peres ügy kapcsán a jogigény bizonyítása érdekében az uralkodótól kért, majd valamely káptalan(ok) által átírt –, illetve már a beiktatással kapcsolatos, azt elrendelő, vagy arról jelentést tevő oklevelet ismerünk, melyekben tételesen felsorolva megjelenik Veleg is, kivétel nélkül mindben Csókakői váruradalmának egyik birtokaként.³¹

25 Györffy György: Bevezető. In: Anonymus: *Gesta Hungarorum*, 12–13.; Kristó Gyula: *Magyar Historiográfia. I. Történetírás a középkori Magyarországon*. Bp., 2002. (A Történettudomány Kézikönyve) 49–58.

26 Fehértói Katalin: *Árpád-kori személynévtár (1000–1301)*. Bp., 2004. 820–821.

27 1430. szeptember 5., október 24. MNL OL DL 12306.

28 1439. június 24. MNL OL DL 13408.; Károly: *Fejér vármegye*, III. 303–304. Az oklevél szövegének közlése uo. 547–549. LXXXI. sz.

29 1439. november 12. MNL OL DL 19214., 56803., 88159., 88893., 88914.; 1439. november 13. Uo. 13466., 88167. Az iktatás végrehajtásáról lásd 1440. május 23. MNL OL DL 13466. Közli Károly: *Fejér vármegye*, III. 549–553. LXXXII. sz. [Hibás keltezéssel.]

30 Wolf Mária: A tatárjárás. Régészeti adatok a tatárjárás történetéhez. *Archaeológiai Értesítő* 143 (2018) 124–126. A Bakony középkori településhálózatának kutatása során más szempontból, de hasonló eredményre jutott Szabó Péter is. Az Árpád-kori és a késő középkori meglepedés jeleit egyaránt mutató erdei falvak egy kiegyensúlyozott településhálózat képét nyújtják, amelynek a fejlődését nem akasztotta meg az ország más területein megfigyelhető 13–14. századi településpusztásodás. Szabó: *Woodland and Forests*, 136.

31 Bocsi: Vár és uradalom; Schmidtmayer: Vértesi várak. Az utóbbi nagyon alapos tanulmányhoz hozzáfűzve, hogy a Veleget érintő adat (MNL OL DL 13466. alapján) nem teljesen pontos: nem részirtokként, hanem birtokként szerepel a 14. lapalji jegyzetben idézett oklevélben.

Ami a falunak az oklevelekben előforduló névváltozatait illeti, igen színes kép tárul elénk. A 13. században még *Welg*-ként megjelenő, 1430-ban *Weleke* alakban, 1439-től pedig *Weleg/Welegh* néven szereplő falut egyes oklevelekben Nagyvelegként – *Nagyhwelgh*, *Nagywelgyh*, *Naghwelegh* – említik,³² ilyenkor Veleget nem sorolják fel (1440-ben, 1459-ben, 1460-ban és 1467-től 1511-ig négy alkalommal Veleg, míg 1453-ban, 1458-ban és 1461-ben Nagyveleg néven),³³ tehát a középkorban a két név szinonimaként működött, ugyanazt a települést jelölhette. A Kisveleg név csak a 17. századi forrásokban jelenik meg egy puszta elnevezéseként, az ekkoriban már szintén csak ebben a formában létező Nagyveleg mellett.

Arról, hogy pontosan mit is kellett érteni a forrásokban általában csak „Veleg birtok”-ként felsorolt megnevezés alatt, egy 1493-ban keletkezett oklevél tudósít részletesebben. Ekkor ugyanis Csókakő és Vitány várak elzáróztatása miatt készült egy összeírás mind a két váruradalomról, amelyben részletesen számba vették az egyes birtokokhoz tartozó földeket művelési ágak szerint, feltüntetve azok mennyiségét/méretét, illetve ezáltal megadva – a szokásjog szabályainak megfelelően – a közbecsü szerinti értéküket is. A Veleg birtoka alatt szereplő tételek a következők voltak: egy kőből épített templom temetkezőhellyel,³⁴ 4 népes jobbágytelek, 8 mezei jobbágytelek,³⁵ fél királyi ekealja szántóföld, 24 kaszaalja kaszálórét, valamint 10 királyi ekealja erdő és csalitos, ahol nyáját is szoktak legeltetni.³⁶ Az adatok értelmezéséhez Werbőczy István *Hármaskönyvét*³⁷ hívjuk segítségül, amelyet a történész szakma – lévén, hogy egy szokásjoggyűjtemény – érvényesnek tekint már a 15. századi becslésekre is. Eszerint a templom 10 márkát ért, ami 40 forintnak felelt meg,³⁸ a 4 népes jobbágytelek 4 márka, azaz 16 forint értékű volt. A 8 mezei telek minden bizonnyal abba a kategóriába tartozott, ami az olyan elhagyott jobbágytelkekre vonatkozott, amelyek belsőségén a ház már elpusztult, de külsőségeit a többi telek sorában még nyilvántartották, azaz mezőként vették számba őket. Ily módon a becslésben nem képviseltek semmilyen értéket – noha az újabb kutatások eredményeként tudjuk, hogy fontos szerepük volt a középkor végi földhiányban szenvedő jobbágyság minden-

32 Vö. Csánki Dezso: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. I–V. Bp., 1890–1914. III. 356.

33 1440: MNL OL DL 13466., 88167.; 1453: uo. 14600.; 1458: uo. 14623.; 1459: uo. 15399–15400., 15421.; 1460: uo. 15497.; 1461: uo. 14625., 15601.; 1467: uo. 16499.; 1493: uo. 19960., 19214.; 1508: uo. 21818.; 1511: uo. 89009.

34 Itt jegyezzük meg, hogy a Magyar Királyság területén 1332 és 1337 között beszedett pápai tizedek – melyeket a templommal rendelkező plébániák tartoztak fizetni – jegyzékeiben Veleg nem szerepel. Ez a 15. század végéről származó adat tehát az első ismert írott forrás a templomáról.

35 A mezei telek olyan pusztatelekek volt, amelyen a ház már az enyészeté lett, viszont mezőbeli tartozékait (szántó, kaszálórét, legeltetési és faizási jog stb.) még nyilvántartották a falu határában. Szabó István: *Hanyatló jobbágyság a középkor végén*. *Századok* 72 (1938) 10–15.

36 „Item possessione Weleg cum ecclesia lapidea sepulturam habente ac sessionibus populosis quatuor, sessionibus campestralibus octo, terris arabilibus ad medium aratrum regale, pratis ad falcastra vigintiquatuor, silva usuali et rubetis, ubi etiam pecora eorum pascuntur, ad iugera regalia decem se extendentibus.” 1493. március 24. MNL OL DL 19214.

37 *Decreta regni mediaevalis Hungariae. The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary*. I–VI. Ed. János M. Bak – Leslie S. Domonkos – Paul B. Harvey Jr. Los Angeles, 1989–2012. (The Laws of Hungary. Series I/3) (= DRMH) V. (Tripartitum opus iuris consuetudinarii inlyti regni Hungariae per Stephanum de Werbewcz editum) 213–222.

38 Mivel a templomnál a becslés nem emeli ki, hogy lett volna tornya – szemben azon falvakkal, ahol ezt külön le is írták – ebben az esetben a torony nélküli templom értékével számoltunk. DRMH V. 216.

A csókakői uradalom falvainak telekszama és külsőségei 1493-ban.

1493. március 24.	Lakott jobbágytelek	Elhagyott jobbágytelek	Mezei jobbágytelek	Szántóföld (eke/kir. hold)	Kaszáló (kaszaalja)	Legelő (eke/kir. hold)	Használat alatt levő erdő / szederjes (eke/ kir. hold)	Tilalmas / Vadászó erdő (eke/kir. hold)	Eresztvény / sarjerdő (kir. eke)
Apostol	2	3	11	1 (150)	65	0,5 (75)	2 (300)	0	0
Csákberény	10	2	31	2 (300)	16	2 (300)	3 (450)	50 kir. hold	0
Csurgó	34	9	15	1,5 (225)	137	1 (150)	50 kir. hold	0	0
Igar	14	4	15	1+25 kir. hold (175)	262	22 kir. hold	0	0	0
Mór	48	8	7	6 (900)	400	1 (150)	3 (450)	0	0
Sárkány	7	5	10	2 (300)	150	0	5 (750)	6 (900)	0
Tímár	20	4	14	4 (600)	162	0	6 (900)	0	0
Vaja	15	2	4	1 (150)	0	20 kir. hold	0	0	0
Váralja	8	0	9	1 (150)	140	0,5 (75)	1 (150)	0	2 (300)
Veleg	4	0	8	0,5 (75)	24	0	10 (1500) legeltetésre is	0	0
Zámor és Szenttamás	18	5	17	2 (300)	80	2 (300)	2 (300)	3 (450) vadászó- és makkos- erdő	3 (450) + vadászó erdő

napi életben, csak éppen nem telekként megülve, hanem bérleti rendszerben művelve azt.³⁹ A fél királyi ekealja szántóföld 1,5 márkát, azaz 6 forintot ért. Egy királyi ekealja egyébiránt 150 királyi holdnak, azaz kb. 126,6 hektár nagyságú termőföldnek felelt meg (1 királyi hold tehát kb. 8442 m²-t tett ki).⁴⁰ A falu legnagyobb értéke a 6 márkát (24 forintot) érő 24 kaszaalja rét, illetve a 30 márkát (120 forintot) érő 10 királyi ekealja erdő és csalitos volt. Összehasonlításképpen a csókakői uradalom ekkor legkevésbé lakott Apostol nevű falujában 2 népes, 3 elhagyott és 11 mezei jobbágytelket írtak össze, míg a legnépesebbnek számító Móron 48 lakott, 8 lakatlan és 7 mezei jobbágytelket. A legkisebb méretű szántófölddel Veleg rendelkezett, míg a legnagyobb kiterjedésűvel, 6 királyi ekealjával ugyancsak Mór. Láthatjuk tehát, hogy a szántóföldek mérete egyenes arányban volt a fal-

39 Neumann Tibor: Telekpusztásodás a késő középkori Magyarországon. *Századok* 137 (2003) 849–884.; Nógrády Árpád: „Az elakadt fejlődés”. In: *Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról*. Szerk. C. Tóth Norbert – Neumann Tibor. Bp., 2015. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 11–29.

40 Egy ekealja akkora földterületet takart, amit egy ekével egy év alatt fel lehetett szántani. Bogdán István: *Magyarországi hossz- és földmértékek a XVI. század végéig*. Bp., 1978. 150., 161.

vak lakosságával, bár ezt nyilvánvalóan meghatározta a települést övező környezet is, hiszen Veleget erdők vették körül, míg Mór a legjobb minőségű földekkel megáldott síkságon települt meg. A természetföldrajzi meghatározottság a kaszálók területén is megmutatkozott: a sorban Veleget épphogy csak követő Csákberény 16 kaszálját kitevő mezőivel az utolsó helyen állt az uradalom falvai között, míg Mór itt is kiemelkedett 400 kaszálja nagyságú rétjeivel. Az erdők és csalitosok területét nézve viszont megmutatkozott Veleg igazi előnye: 10 ekealja méretű területével az uradalomban a második legnagyobb kiterjedésű erdővel bírt a Vértesben, utána 6 ekealja nagysággal a szomszédos Tímár következett. Egyedül – a Veleg mellett bemutatandó másik erdei falu – Sárkány⁴¹ előzte meg 11 királyi ekealjnyi területével, melynek azonban több mint a fele vadászatra fenntartott tilalmas erdő volt.⁴² Az erdőnek a középkorban nemcsak a tüzelőanyagként vagy épületek építőanyagaként hasznosítható faanyag kitermelése és a vadászat miatt volt kiemelkedő szerepe, hanem az erdőélés más formái miatt is. Amíg a falusiak számára inkább a gyűjtögetéssel megszerezhető élelmiszerek és nyersanyagok lelőhelyeként, addig a földesuraknak az állatállomány legeltetésének helyszíneként volt fontos – megjegyezve, hogy utóbbi lehetőséggel földesúri engedéllyel és szabályozás mellett az uradalmi jobbágyság is élhetett. Az erdei makkoltatástól erősen függő sertéstartás ugyanis a késő középkorra az egyik legjobban jövedelmező gazdasági ágga nőtte ki magát.⁴³

Veleg falu név szerint is említett lakosairól a 15. századtól kezdve vannak okleveles adataink. A vele szomszédos Tímár falu nevét több hosszan elhúzódó peres ügyből is ismerjük, az oklevelekben pedig gyakran szerepet kapnak a szomszédok is, így például 1437-ben Velegi Péter.⁴⁴ 1445-ben szintén egy tímári birtokpernek a főszereplője, a Tímári család tagjai – Antal egri örkanonok és fivéréi, Simon, Benedek és József – próbálták érvényesíteni jogaikat bizonyos tímári és velegi telkekre, melyeket még előző évben id. Rozgonyi István temesi ispántól kaptak adományba.⁴⁵ 1465-ben és 1478-ban Velegi András királyi emberről vannak adataink,⁴⁶ ugyanakkor nem biztos, hogy ebben az esetben a vezetéknevét a lakhelyre vonatkozik – ismerünk ugyanis Velegi Dénes nevű tímári illetőségű lakost is,⁴⁷ aki a családja révén nyilvánvalóan Velegről származott, de már a szomszédos Tímáron élt. 1469-ben Tímári Józsa özvegyének, Erzsébet asszonynak⁴⁸ a Tímár és Veleg birtokokban levő, hitbéri és jegyajándéki jogon birtokolt részéről értesülünk, me-

41 Ma Bakonysárkány község.

42 1493. március 24. MNL OL DL 19214.

43 Saláta Dénes: Adatok az Öreg-Bakony tájtörténetéhez. *Tájökológiai Lapok* 7 (2009) 1. sz. 231–234.; Hegyi Imre: *A népi erdőkielés történeti formái. Az Északkeleti-Bakony erdőgazdálkodása az utolsó kétszáz évben.* Bp., 1978. A makkoltatásra és a sertéstizedre legújabbban, összefoglalóan lásd Majláthné Sipos Csilla: *Sertéstized és makkoltatás a középkori Felső-Tisza-vidéken.* In: *Metszéspontok. Tanulmányok a középkorról és a kora újkorról.* Szerk. Véber Zoltán – Virágh Ágnes. Debrecen, 2023. 23–40.

44 1437. szeptember 9. MNL OL DL 106442.; Érszegi: Fejér megyére vonatkozó oklevelek, 217. 151. sz.

45 1445. szeptember 29. Az oklevelet közli Károly: *Fejér vármegye*, V. 687–693. LXIV. sz.

46 1465. február 23. MNL OL DL 16168.; 1478. december 10. uo. 106664.; Érszegi: Fejér megyére vonatkozó oklevelek, 242. 268. sz.

47 1462. március 13. MNL OL DL 106579.; Érszegi: Fejér megyére vonatkozó oklevelek, 234. 228. sz.

48 Egy másik oklevélben egyenesen Velegi Tímári Józsa özvegyének nevezik, ami egyértelműen a Tímári család lakhelyére utal. 1462. március 2. MNL OL DL 106578.; Érszegi: Fejér megyére vonatkozó oklevelek, 233. 226. sz.

lyekről lemondott 110 aranyforintért a csókakői várat is bíró Rozgonyi János és Rénold javára.⁴⁹ 1486-ban a Tímári és a Rozgonyi családok évtizedek óta elhúzódó perének lezárásaként tanúvallatást tartottak a szomszédok és a határosok meghívásával annak tisztázására, melyik családot illeti Tímár falu. Ekkor a szomszédok között kihallgatták bizonyos Velegi Andrást, Velegi Bertalant, illetve Velegi Lászlót is.⁵⁰ 1491-ben egy, a székesfehérvári keresztes konvent bodajki birtokán a bíró kárára elkövetett hatalmaskodás okán sorolják fel a Rozgonyiak számos jobbágya között a Tímáron élő Velegi Pált és Antalt is, Velegről pedig Márton Pált, Vince Balázst és Méhes Pétert.⁵¹ Velegi Pált és Méhes Pétert egyébként 1519-ben⁵² és 1521-ben is említik (Tímáron a bíró ekkor egy Velegi Ferenc nevű ember),⁵³ tehát csaknem harminc évvel később is ugyanott éltek még. 1493-ban, amikor II. Ulászló király – az imént tárgyalt becsü felvétele okán – Csókakő és Vitány várát zálogjogon 16 ezer aranyforintért Egervári Lászlóra írta, Csókakő tartozékainak iktatásánál a meghívott szomszédok között szerepelt Velegi Bertalan, Balázs és Gáspár.⁵⁴ 1508 és 1518 között pedig öt alkalommal említenek Fejér megye szolgabírájaként egy bizonyos Velegi Gáspárt,⁵⁵ akinek személyében valószínűleg a 15 évvel korábbi szomszédok egyikét tisztelhetjük. A 15. század vége felé egy ízben hallunk még a Velegen élő jobbágyokról, ebben az esetben azonban nem név szerint említve őket, hanem általánosságban, a lakóhelyük alapján felsorolva a különböző falvak csoportjait, ahogyan a hatalmaskodásokban is részt vettek. 1482-ben a székesfehérvári keresztesek barcsi erdejében vágtak ki és hordtak el fákat – a csókakői vár akkori birtokosai, Kanizsai György és hitvese, Rozgonyi Klára felbujtására – a váruradalom jobbágjai, köztük velegiek is.⁵⁶ A forrásokból megismert velegi lakosokat számba véve láthatjuk, hogy egyaránt találni közöttük nemeseket és jobbágyokat. Talán ez lehet a magyarázat az oklevelekben megjelenő kétféle Veleg elnevezésre: a nemesek által lakott falut vagy falurészt nevezhették olykor Kisvelegnek, míg a valószínűleg népesebb jobbágyfalut Nagyvelegnek vagy Velegnek.

Az utolsó Rozgonyi fiú, István 1492-ben bekövetkezett halálával – a vár rövid történetének felvázolásakor már említett módon – a családnak magvaszakadt, leányágon öröklődött tovább a hatalmas vagyon, köztük a csókakői uradalom is. A középkor végi birtokosok egyre gyakoribb váltakozása az uradalom mindennapi életének működését szemlátomást nem igazán befolyásolta.⁵⁷ Veleg továbbra is az egyik legkisebb, legalacsonyabb lélekszámú falva maradt. 1515-ben csak két adózó jobbágyportát írtak össze ben-

49 1469. november 16. MNL OL DL 106664.; Érszegi: Fejér megyére vonatkozó oklevelek, 237. 247. sz.

50 1487. május 5. MNL OL DL 106665. Részleteket közöl belőle Károly: Csókakő vára, 127–131.

51 1498. július 16. MNL OL DL 106687.; 1498. július 25. MNL OL DL 106697.; Károly: *Fejér vármegye*, I. 369–372.; Érszegi: Fejér megyére vonatkozó oklevelek, 248. 293. sz.; Ribi András: *A fehérvári keresztes konvent története. Preceptorium, hiteleshely, ispotály a késő középkorban (1390–1543)*. Székesfehérvár, 2021. 273.

52 MNL OL DL 26247. fol. 4^r, 6^v.

53 MNL OL DL 37007/VI. fol. 350^v.

54 1493. február 6. MNL OL DL 19960.

55 1508., 1511., 1512., 1516., 1518. *Magyarország világi archontológiája 1458–1526*. II. *Megyek*. Szerk. C. Tóth Norbert et al. Bp., 2017. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak) 104.

56 1498. július 16. MNL OL DL 106687.; 1498. július 25. uo. 106697.; Károly: *Fejér vármegye*, I. 372.; Érszegi: Fejér megyére vonatkozó oklevelek, 248. 293. sz.; Ribi: *A fehérvári keresztes konvent*, 267.

57 Hatházi: Csókakő vára, 89–106.

ne,⁵⁸ 1521-ben szintén, itt azonban az is kiderül, hogy tíz pusztatelek is volt még mellettük.⁵⁹ A nyilvántartás szerint elenyésző lélekszáma miatt 1524 és 1528 között a beszedett kilencedek összeírásában mindig a szomszédos Tímárral együtt szerepel,⁶⁰ noha 1526-ban és 1527-ben biztosan volt saját bírója Velegnek is, Méhes István személyében.⁶¹ 1528-ban a Sárkányból frissen átköltözött Csupaki Lukács velegi bíró közreműködésével készített urbárium szerint már ismét négy portát írtak össze – igaz, abban az évben csak kettő adózott, a másik kettőt nincstelen zsellérek lakták, míg az azt megelőző két évben, egy rendes adózó és három újonnan érkező ürte meg a négy jobbágytelket.⁶²

Székesfehérvár és a környék török uralom alá kerülése után a források elnémultak: Csókakő várába török helyőrség költözött, az uradalom falvai pedig kettős adózás alá kerültek – hétköznapijaikról nem születtek többé írásos emlékek. Egy 1662-ben készített urbáriumban Kis- és Nagy-Veleg néven találkozunk vele újra, ekkorra már mindkettő pusztá faluhely volt, amit bérlők használtak.⁶³ Maga a falu 1758-ban települt újra.⁶⁴

58 MNL OL DL 26164. fol. 2^r.

59 MNL OL DL 37007/VI. fol. 354^v. Sajnos az urbárium utolsó lapjai elvesztek, így a Veleg cenzusát, élelmezéseit és szolgáltatásait összegző, az urbárium elején lévő tartalomjegyzék szerinti fol. 355. is hiányzik, ugyanakkor a telkek falubeli sorrendjében összeírt adózó jobbágyok névsora teljesnek tekinthető, mivel jóval a lap alja előtt véget ér a felsorolás.

60 MNL OL DL 26319. fol. 5^r (1525.), 8^r (1527.), 8^v (1528.)

61 MNL OL E 156. a. Urbaria et Conscriptioes (= UeC) Fasc. 4. No. 41. pag. 11.

62 Uo.; Bocsi: Vár és uradalom, 61. 4. tábla.

63 MNL OL UeC Fasc. 4. No. 43/b. pag. 22–23.; Seidel: *A Csókakő-móri uradalom*, 57–58. Egy 17. század végi másik urbáriumban a cseszniekieket jelölik meg bérlőkként a leírás szerint a török megszállás ideje alatt még lakott mindkét Velegen. MNL OL UeC Fasc. 6. No. 55. pag. 38. Fordítását közli Károly: *Csókakő vára*, 87–92. A visszafoglalás utáni összeírásokban 1692-ben és 1702-ben is lakatlan pusztá faluhelyekként szerepelnek. Károly: *Fejér vármegye*, III. 224.

64 Pesty Frigyes: *Fejér megye helységnévtára*. (Bevezette, közreadja és jegyzetekkel ellátta: Párniczky József-né.) In: *Fejér Megyei Történelmi Évkönyv*. 11. Szerk. Farkas Gábor. Székesfehérvár, 1977. 292–293.

Sárkány – az uradalom másik erdei fekvésű falva

Az írott forrásokban hol egy, hol két Sárkányként említett falu Fejér megye északnyugati részén, a Vértes és a Bakony összeérő nyúlványai között feküdt, ami a középkorban legtöbbször Veszprém megye területéhez tartozott. A mind a megye, mind a hegységek határán fekvő falu lokalizálása olyannyira nem volt egyértelmű, hogy a neve alapján ma a Bakonyhoz tartozó települést 1415-ben egy oklevél a Vértesben fekvőként írta le,⁶⁵ míg 1464-ben maguk a két Sárkányt birtokló Rozgonyiak szerettek volna a végére járni, hogy birtokaik Fejér, vagy Veszprém megyéhez tartoztak-e.⁶⁶

A középkori falu a mai községtől nyugatra, külsőségei pedig a térképeken Faluhelydűlő néven jelölt területen feküdtek. Veleghhez hasonlóan az uradalom azon falvai közé tartozik, amelyről már az Árpád-korban is keletkezett oklevél. Nevét 1193-ban említik először *Sarcajn* alakban az Eufrozina királyné által adományozott, majd fia, III. Béla által megerősített birtokok között felsorolt Szold falu meghatárolásakor, a székesfehérvári kereszties konvent alapítólevelében.⁶⁷ Az adománylevel nem ismerteti a falu birtokosát. Következő említése⁶⁸ bő két emberöltővel későbből, 1269-ből származik, amikor IV. Béla király az Uros szerb fejedelem elleni harcban hadizsákmányként szerzett drágakövekkel ékesített keresztért cserébe több birtokot adományozott Csák Mihálynak. Az adománylevelben szereplő Tófalú határos településeként szerepel többek között *Sarkan* is.⁶⁹ Ezen a ponton egy kis kitérőt kell tennünk a *Fejér Megyei Történeti Évkönyv*nek a megyében fekvő települések történetét feldolgozó adattára kapcsán. A 'Bakony-sárkány' szócikknél szereplő „kereszties Sarkan” elnevezés ugyanis nem helytálló, mint ahogy annak feltételezése sem, hogy Sárkány a nevezett szerzetesek birtokában lett volna. A falut mint a keresztieseknek adományozott Szold [Zuld] határosát említik, 1269-ben pedig Tófalú határosaként jelenik meg, a 'Kereszties' előtag azonban ekkor sem Sárkányra vonatkozik, hanem az 1193-ban a birtokukba került – korábban már említett – szintén szomszédos

65 1415. április 15. MNL OL DL 89749., *Zsigmondkori oklevéltár*. I–XV. Szerk. Mályusz Elemér et al. Bp., 1951–2022. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 1, 3–4, 22, 25, 27, 32, 37, 39, 41, 43, 55, 59, 61) (=ZsO) V. 175. 503. sz. Ugyancsak a Vérteshez történő sorolását támasztja alá az a tény, hogy [Bakony-] Sárkány nem szerepel a bakonyi településeket is magában foglaló, azok középkori előzményeit is felgyűjtő Veszprém megyei helytörténeti lexikonban. Ila Bálint – Kovacsics József: *Veszprém megye helytörténeti lexikona*. I–II. Bp., 1964. 1988. (=VMHL.)

66 1464. április 3. MNL OL DL 31., 106664. Az oklevél szerint id. Rozgonyi János, testvére Réndol, és unokaöccse ifj. Osvát azért kéri a korábbi, 1461. november 30-i megerősítő adománylevel átírását, mert kérdésessé vált, hogy Sárkány (mindkettő) Fejér, vagy Veszprém megyéhez sorolandó-e. Az oklevél kérése szerint bármelyik eset is áll fenn, mindkét falu a Rozgonyiakat illeti meg.

67 1193. MNL OL DL 27. Vö. 5. j.; Mikos József: A fehérvári keresztiesek 1193. évi oklevele. *Magyar Nyelv* 31 (1935) 293., 300.

68 A Károly János által idézett (Párniczky Józsefné által is átvett) 1247-es (és később ugyanerre a birtokra vonatkozóan egy 1287-es) oklevél, amely IV. Béla király Miklós fia *Bechend comes*nek tett adományáról szól, az Esztergom megyei Sárkányfalvára vonatkozik, az feküdt ugyanis az oklevélben is meghatározott helyen – Kőbölkút és Béla között – és azt lakták eredetileg királyi szolgák, solymárok, udvaroncok és pincemesterek. Károly: *Fejér vármegye*, III. 143–144.; Pesty: *Fejér megye helységnévtára*, 176. A tévedést korigálja Vadász Géza: Bakony-sárkány. In: *Fejér Megyei Történeti Évkönyv*. 13. Szerk. Farkas Gábor. Székesfehérvár, 1979. 269.

69 1269. június 9. MNL OL DL 671., CDH IV/3. 493.

Szold falura.⁷⁰ Ezt figyelembe véve a következő írásos adatról szóló megállapítás sem teljesen helytálló, azaz hogy „a falucska birtokosa a XIV. század közepén változott meg: a fehérvári káptalan 1358-ban Waranghi János fiát, Domonkos mestert iktatta be Sarkani örökölt birtokába”⁷¹ – tekintettel arra, hogy az említett oklevelek alapján korábbi birtokosát sem ismerjük.

Továbbá azt sem tudni, hogy mikor és hogyan került királyi kézbe és lett a váruradalom része, 1387-ben azonban már Csókakő tartozékaként szerepelt abban az oklevélben, amellyel Zsigmond király Pásztoi Kakas fia Lászlónak adományozta az egykori királyi birtokot, amit akkor Nagysárkánynak neveztek.⁷² Uralkodása érettebb szakaszában, 1415-ben Zsigmond visszaszerezte a falvakat,⁷³ és bár az oklevél nem tesz róla említést, valószínűleg vissza is csatolta Csókakőhöz, miután 1430-tól kezdve folyamatosan – 1511-ig legalábbis bizonyosan⁷⁴ – a vár pertinenciájaként fordul elő a forrásokban.⁷⁵ 1488-ban Veszprém megye adólajstromában *Sarkan* néven vették számba Rozgonyi István birtokaként, 5 forint adót fizetett, ami alapján – a környező falvak befizetett adóinak mértékét tekintve – 5 portájával viszonylag kis falucska lehetett: a forrást feldolgozó Solymosi László az 1–5 adóköteles háztartással bíró törpetelepülések közé sorolta, ami az összeírásban szereplő helységek közül a legkisebb csoportot alkotja.⁷⁶

Az oklevelekben előforduló névváltozatai Sárkánynak is igen változatosak és elgondolkodtatóak: a pusztá *Sarcajn/Sarcayn* elnevezés a legkorábbi 12. század végi előfordulás mellett a 15. század elejétől kezdve végig jelen volt, ugyanakkor egyes oklevelekben megjelenik a *Sarkanyos* (1430), a *Nagsarkaan* (1387), a *Felsewsarkan et Alsosarkan* (1493), illetve az *Eghazassarkan – Sarkan* (1508) változat is – ráadásul az utóbbi esetben a megkülönböztető előtaggal ellátott Sárkányt prédiumnak jelölve.⁷⁷ Az utolsó három elnevezés, illetve névpár felveti a középkori településtörténeti kutatásokból már jól ismert falukettőződés lehetőségét. 1453-ra már bizonyosan két falura vált a település, ekkortól ugyanis rendszeresen így szerepel a forrásokban.⁷⁸ Az 1387-es Nagysárkány említéséből pedig arra következtethetünk, hogy már ekkor létezett egy Kissárkány is, azaz az első, 15. század közepi

70 Vadász: Bakonysárkány, 269–270. Megjegyzendő, hogy a szócikkben a szomszédos települések között felsorolt Al- és Feldobos sem szerepel az oklevélben. Ugyanakkor Vadász azon felismerése helyes, hogy Károly János Sárkányra vonatkoztatott első okleveles adata az Esztergom megyei Sárkányra vonatkozik.

71 1358. MNL OL DF 200948.; Vadász: Bakonysárkány, 270.

72 „... quandam villam nostram regalem Nagsarkaan nuncupatam in pertinenciis castri necnon Choukakw et in comitatu Wesprimiensi existentem...” 1387. november 19. MNL OL DL 89539., CDH X/3. 64., Károly: *Fejér vármegye*, III. 144–145., ZsO I. 29. 290. sz.

73 „... possessionis eorum Sarkayn nuncupate in Wertes existentis...” 1415. április 15. MNL OL DL 89749., ZsO V. 175. 503. sz.

74 1511. október 19. MNL OL DL 89009. Noha az oklevél szemmel láthatóan egy jóval korábbi, Mátyás uralkodásának elején kiadott 1459. évi adománylevelnek (uo. 15399–15400.) a birtokállományát másolja, Sárkányt illetően ez nem változtat a valós helyzeten.

75 *Sarkanyos*: 1430. szeptember 5. MNL OL DL 12306.

76 Uo. 28340. Solymosi László: Veszprém megye 1488. évi adólajstroma és az Ernszt-féle megyei adószámadások. In: *Tanulmányok Veszprém megye múltjából*. Szerk. Kredics László. Veszprém, 1984. 182., 188., 193.

77 Lásd 66., 72–73., 75. j. *Felsewsarkan et Alsosarkan*: 1493. február 6. MNL OL DL 19957., 19960.; „Eghazassarkan, predium, similiter Sarkan in Wesprimiensi...”: 1508. február 25. Uo. 21818.

78 1453. január 24. Uo. 14600.

két Sárkány említés előtt, már a megelőző évszázad utolsó évtizedeire megtörtént a kettéválás – ha ugyan nem még hamarabb. A különböző birtokosokra való utalás miatt is történhetett ilyesmi, azaz a megkülönböztetés fakadhatott az egyházi/világi, vagy korábban királyi, majd kisenemesi, nemesi birtoklású településrészek megkülönböztetéséből is. A középkori magyar falurendszeréről írt alapvető művében Szabó István gyűjtött adatokat az ehhez hasonló esetekről, amikor a szomszédos, vagy közeli falvak azonos alapneve mellett jelentek meg a 'Nagy' és 'Kis' jelzők, amelyek nem minden esetben a méret- vagy lélekszámbeli különbségre utaltak: jelezheték az egyik falu régi, öreg voltát (Nagy) is a másikhoz képest, ami sok esetben valóban nagyobb volt, lakossága számát tekintve is. A szintén nagy számban előforduló 'Alsó' és 'Felső' jelzők megjelenését a különösen szoros földrajzi összefüggésben fekvő falvak esetében figyelte meg, ahol éles különbség volt jellemző a falvak térszíne között. Az 'Alsó' jelzőt az alantabb fekvő és egyben rendszerint régebbi falu, míg a Felsőt a közvetlen szomszédságában fekvő, már lejtőre, vagy magasabb térszínre települt, korban is fiatalabb falu kapta.⁷⁹ Amennyiben ez Sárkány esetében is bizonyítható lenne, Felsősárkány létrejötté az egyre magasabb szintekre terjeszkedő erdőirtással lehetett szoros összefüggésben. A középkori falu területét nemrégiben (2023 tavaszán) régészeti terepbejárásokkal és geofizikai mérésekkel kutatták, amelynek eredményei egyelőre nem támasztják alá az oklevelekből kiolvasható falukettőződést. Régészeti szempontból eddig csupán egy falu és temploma megléte igazolható.⁸⁰ Ez azonban önmagában még nem mond ellent az okleveles adatoknak, hiszen az 'Egyházas' előtag azt sejteti, hogy templommal csak az egyik falu(rész) rendelkezett, illetve lehetett olyan szorosan egymás mellett a két település(rész), hogy nyomai egynek tűnjenek. Előfordulhatott az is, hogy a két birtokrész eltérő jogállással bírt, ha különböző időpontokban került az uradalomhoz. Az utóbbi feltételezéseket támasztja alá az is, hogy az Egervári Lászlónak történő elzálogosításról, 1493 februárjában kiadott oklevélben is Alsó- és Felsősárkányként írják le a két települést, ugyanakkor a birtokbaiktatás elrendelésétől számított másfél hónappal későbbi, a csókakői váruradalmat leíró közbeccsüben csupán egy Sárkány falu szerepel, egy szóval sem említve, hogy két birtok lenne ugyanezen a néven. A helyzet tisztázása mindenesetre további kutatásokat igényel, amit a vizsgálandó terület megnövelésével, optimális esetben pedig egy régészeti feltárással lehetne teljesebbé tenni.

A már sokat idézett 1493-as közbeccsü összeírás szerint Sárkányhoz egy kőtemplom kőtoronnyal és temetkezőhellyel, 7 megült telek, 5 pusztatelek, 10 mezei telek, 2 királyi ekealja szántó, 150 kaszaalja kaszálórét, 6 királyi ekealja vadászatra alkalmas nagy erdő és 5 királyi ekealja használat alatt levő erdő tartozott.⁸¹ Az időben következő bő két év-

79 Szabó István: *A falurendszer kialakulása Magyarországon. X-XV. század.* Bp., 1971. 123. Solymosi László Veszprém megye 1488. évi adóajstromának feldolgozásakor az abban előforduló településpárokat, illetve triókat alkotó szomszédos helységeket – a forrás rendszerét követve – szintén önálló településeként kezeli. Solymosi: Veszprém megye 1488. évi adóajstroma, 128.

80 <https://ri.abtk.hu/hu/cikkek/8-aktualis/782-terepi-kutatasok-a-csokakoi-var-uradalmi-telepulesein>. (Legutóbbi megtekintés: 2024. augusztus 19.)

81 „Item possessione Sarkan cum ecclesia lapidea sepulturam habente et turri similiter lapidea, ac sessionibus populosis septem, sessionibus desertis quinque, sessionibus campestralibus decem, terris arabilibus ad aratra regalia duo, pratis ad falcastra centum et quinquaginta, silva magna pro venacione inhibita ad

tizeddel későbbi 1515-ös, a Csókakő várának bárhol fekvő tartozékain és birtokain élő jobbágyok számbavételét célzó összeírásban azonban – Veleghhez hasonlóan – már csak két adózó jobbágyot jegyeztek fel.⁸² Az 1521-es csókakői urbáriumnak az utolsó összeírt birtokaként sajnos éppen a Sárkányról szóló lapok veszttek el, így abból az évből nem áll rendelkezésünkre adat a faluról.⁸³ 1525-ben már 9 lakott telket tartottak számon a faluban, amelyek közül 5 volt frissen megült, ezek adómentesek voltak – köztük maga a bíró is. A sárkányiak saját költségükön templomuk tetőjét is felújították, ezért a csókakői tiszttartó a maradék 4 adózó Szent Mihály napi cenzusát is átengedte erre a célra.⁸⁴ Az 1524 és 1528 között évenként összesített és feljegyzett gabona-, zab- és borkilencedekről készített számadásban – amelyben Veleget mindig csak a vele szomszédos, jóval népesebb Tímár birtokkal együtt írták össze – Sárkányt már egyenesen meg sem említette a csókakői tiszttartó, mindössze egy alkalommal, 1528-ban a számadás legvégén jegyezte fel, hogy a beszedett kilencedért mennyi és milyen fajta gabonát adott a bírónak.⁸⁵

Sárkányi illetőségű, vagy onnan származó lakosról 1453-ból van adatunk, amikor Rozgonyi István fia [ifj.] János nevében Sárkányi László fia Ádám lép fel ügyvédként a János-fiakkal szembeni perben Csókakő, Vitány, Essegvár és Gerencsér tulajdonáért.⁸⁶ Az 1525. évi számadás megtételekor a bíró nem volt jelen, ismerjük viszont az esküdtek neveit: Ferdős Pál, Ferdős Tamás és Rác Sebestyén.⁸⁷ A csókakői vár 1528. évi urbáriumból értesülünk arról is, hogy Veleget birtok akkori bírója, Csupaki Lukács – a királyság elmúlt veszedelmének említésével minden bizonnyal a térségen átsöprő 1526. évi török pusztításra utalva – átvándorolt Sárkányról Velegre, a sárkányi bíró azonban a várnagy nevében lefoglalta az átszállítás ideje alatt a gabonáját, amiből egy később még inkább elmérgesedő ügy keletkezett.⁸⁸

A török uralom idejéből Sárkányról sincsen több adatunk. Az 1662-es urbáriumban a pusztai faluhelyek között szerepelt, de éltek benne, lakói a királynak adóztak, illetve bérlők is bírták/élték. 1685-ben már lakatlanként írták össze, öt évvel később, 1690-ben pedig makkoltatásra használták erdeit és legelőit, illetve a faizás haszonvételéből bérlőinek jövedelme. Ez a későbbiekben is így maradt, egészen Sárkánypusztá 1748-as újratelepítéséig.⁸⁹

aratra regalia sex, silva usuali ad aratra regalia quinque se extendentis.” 1493. március 24. MNL OL DL 19214.

82 Uo. 26164. fol. 2^r.

83 Uo. 37007/VI. Vö. 59. j. Az urbárium elején lévő tartalomjegyzék szerinti fol. 355. tartalmazta a telkek sorát az adózó jobbágyok neveivel, míg a fol. 356. a cenzusról, az élelmezésekről és a szolgáltatásokról adott tudósítást.

84 MNL OL UeC Fasc. 4. No. 41. pag. 28–29.

85 MNL OL DL 26319. fol. 10^r.

86 1453. február 16. Uo. 14642.

87 MNL OL UeC Fasc. 4. No. 41. pag. 28.

88 Uo. pag. 35.

89 Vadász: Bakonysárkány, 271–275., MNL OL UeC. Fasc. 4. No. 43/b. pag. 23–24.; Seidel: *A Csókakő-móri uradalom*, 58. Egy 17. század végi másik urbáriumban a kisbérleket jelölik meg bérlőkként a leírás szerint a török megszállás ideje alatt is lakott S(z)árkányon. MNL OL UeC Fasc. 6. No. 55. pag. 18.

A két bemutatott falu helye és szerepe az uradalomban

Végül következzenek, hogy mi olvasható ki a csókakői uradalom imént bemutatott két, erdőben fekvő birtokára vonatkozóan összegyűjtött írásos emlékekből. Amint arra a becsüjegyzék részletesebb ismertetése során már utaltunk, a természetföldrajzi meghatározottság alapvetően befolyásolta a falvak gazdálkodási lehetőségeit, azaz hogy a határukban mely művelési ágakhoz alkalmas területek, illetve ezekből milyen mennyiség állt rendelkezésre. Sárkány esetében például a 18. század közepéről származó urbáriumok adatai igen intenzív fluktuációt mutattak a népesség körében: jelentős volt az elvándorlás, amiért a nagymértékű szegénységet okolták. Alacsony volt ugyanis a terméshozam, a talaj homokos, illetve agyagos, rosszul trágyázott, gyenge termőképességű volt, az időjárás az erdők miatt hűvösebb, nyirkosabb, ami nem kedvezett a szántóföldi növényekkel való gazdálkodásnak.⁹⁰ Ezt erősíti egy másik forrás, a II. József-kori katonai felmérés is, amelyben említenek három kis tavat rossz minőségű vízzel, illetve kevés, ugyancsak rossz minőségű, többnyire homokos rétet. Megjegyzik továbbá, hogy a falu egyébként az erdőben fekszik, minden irányból az öleli körbe, semmi kilátás nem nyílik belőle a hegyről.⁹¹ Noha a leírások a 18. századból származnak, a bennük foglaltak minden bizonnyal állandónak tekinthető állapotokról szólnak: kevésbé valószínű, hogy a talaj és a víz minősége változott volna az évszázadok során, ahogyan a falu környékét is újra birtokba vehette az erdő, amikor megszűnt a rendszeres és tervszerű irtás- és erdőgazdálkodás. A természetföldrajzi adottságok tehát jól visszatükröződnek az uradalmi falvaknak a különböző művelési ágakból kivett részesedésében: legelője Velegnek, Sárkánynak és a szomszédos Tímárnak nem volt, míg erdőben pont ezek a falvak voltak a leggazdagabbak, bár ezen a téren Tímárt megelőzte még Zámoly és Szenttamás pusztja.

Erdei legeltetésre, állattartásra nincsenek közvetlen bizonyítékok, azonban az a tény, hogy a becsü szerint pont ezek az erdőkkel körülvett települések nem rendelkeztek hivatalosan legelőkkal, arra enged következtetni, hogy ezekben a falvakban erdei legeltetés folyt. Noha konkrétan erre vonatkozó írott forrásokkal nem rendelkezünk, ismerünk egy jegyzéket 1514-ből a csókakői uradalom majorsági állatállományáról, amiben 55 ló, 8 igavonó szarvasmarha és 6 fejőstehén mellett 59 sertést és 1119 juhot soroltak fel.⁹² Láthatjuk, hogy a majorsági állattartás fő profilját a birkatartás adta. A jobbágyok állatállományáról sajnos nincsenek adataink, de az urbáriumok panaszjegyzékében fel-felbukkanó esetek arról tanúskodnak, hogy voltak közöttük tehetősebb gazdák, akik az átlagosnál több jószággal rendelkeztek. Illyés Péter és Somogyi Pál – az ugyancsak a csókakői uradalom birtokát képező – Csurgó falu jobbágyai amiatt tettek panaszt 1527-ben, hogy a csókakői várnagy *famulusa*, Vajai Kovács Pál Vajára vezette, majd eladta marháikat Palota várához tartozó dudari parasztoknak, ami miatt 14 forintnyi kárt szenvedtek.⁹³ Emellett

90 Vadász: Bakonysárkány, 277., 293.

91 Eperjessy Kálmán: Fejér megye katonai leírása II. József korában. In: *Fejér Megyei Történeti Évkönyv* [11.], 140.

92 1514. szeptember 14. MNL OL DL 26159.

93 „Petrus Illyes, Urbanus Somogy conqueruntur, quod Paulus Kowach de Waya, famulus domini Barson subtraxerat quosdam boves in Waya, et vendiderat colonis de Dwdar pertinentiis castri Palotha, et dicti

számolhatunk azzal a lehetőséggel is, hogy a korban szokásos módon az erdők egy részét bérbe adták makkoltatásra. Veleg esetében külön kiemeli a közbecsű összeírás, hogy 10 királyi ekealja használat alatt levő erdejében legeltetés is folyt – igaz, a *pecora eorum* szókapcsolatot használják, ami juhokat is jelölhet, másrészt azt, hogy nem bérbe adva, hanem saját jószágaik igényeinek kielégítésére.⁹⁴ Makkoserdőt Zámoly és Szenttamás pusztá tartozékként említenek, Sárkány esetében viszont 5 királyi ekealja használat alatt levő erdőt és 6 királyi ekealja tilalom alatt álló vadászó erdőt. A Bakonyban a mai napig kimutatható az erdei legeltetés, ami a néprajzi analógiák alapján – volt egy időszak, amikor még egy itt honos sertésfajt is elneveztek a hegységről – visszavezethető a korábbi időszakokra is.⁹⁵ A makkoltatásból származó jövedelmet a sertéstized jelentette a földesúr számára, ami tény, hogy nem jelenik meg külön az uradalom gazdasági irataiban, ugyanakkor az említés hiánya ellenére nem zárjuk ki annak a lehetőségét, hogy a tilalmas/vadászó erdőben makkoltathattak sertéseket akkor, amikor annak eljött az ideje, azaz az őszi hónapokban.⁹⁶ Különösen, hogy a 17–18. századi urbáriumok tanúsága szerint Sárkány és Veleg földjeit az azokat bérlők minden esetben disznók és más jószágok makkoltatására és legeltetésére, valamint tűzi- és épületfa nyeresére használták.⁹⁷ A fakitermelésre már több utalást találunk az urbáriumokban. Az 1521-es urbárium szerint egyrészt a falvak lakóinak szolgáltatásai közé tartozott, hogy karácsonykor minden egyes telkes jobbágy (kisebb lélekszámú falu esetén, mint Vaja, vagy ahol nem volt erdő, mint Móron, ketten) egy szekér fát szállítson a várba, másrészt például a zámolyiak minden egyes olyan kocsi után, ami Fehérvárra fát vitt, kötelesek voltak egy dénárt fizetni.⁹⁸ Tímár falu esetében pedig arról is szó esik, hogy más földesurak jobbágysai is vághattak fát az ottani erdőben a bíró engedélyével, a kivágott és lemázsált fa értékében lerótt fizetség fejében.⁹⁹

A természetföldrajzi adottságokból következő lehetséges erdei haszonvételek számbavétele mellett a másik szembetűnő jelenség a két vizsgált faluban – és az egész uradalomban – az elhagyott, de házzal rendelkező, illetve a már teljesen elenyészett mezei-/pusztatelkek nagy száma, ami szépen illeszkedik a 15. századtól kezdve az egész országban

jobagiones domine gratiose, bobus illis inventis iuridiceque reportatis, pro pretio bovum per castellanos de Palotha in floreniis XIII sunt dampnificati...” MNL OL UeC Fasc. 4. No. 41. pag. 7.

94 Vö. 36. j.

95 Szabó: *Woodland and Forests*, 63–65., 130–133.; Magyar Eszter: A királyi erdőkezelés kiváltságolt népcsoportjainak továbbélése a bakonyi erdőispánság területén. In: *Tanulmányok Veszprém megye múltjából*, 101–119.; VMHL II. 43–44.; Saláta: *Adatok az Öreg-Bakony*, 230–234.; Hegyi: *A népi erdőkielés*, 120–151.

96 A bárdos-/makkos-/vadászóerdő egymás szinonimáiként jelentek meg a becsükbent, ezért valószínűsíthető azonos felhasználásuk. Sem a vadászathoz, sem a makkot termő, nagy lombozatú tölgyfák neveléséhez nem volt szükség a fák rendszeres visszavágására (azaz így már tilalmas erdő is volt). Bárdoserdő akkor lett egy makkoserdő, ha a benne levő fára épület alapanyagként lett szükség. Szabó Péter: *Hagyományos erdőgazdálkodás a Kárpát-medencében*. In: *Hol az táj szab az életnek teret, Mit az Isten csak jókedvében terem. Válogatás az első tizenhárom MÉTA-túrafüzetből 2003–2009*. Szerk. Molnár Csaba – Molnár Zsolt – Varga Anna. Vácrátót, 2010. 108–109.

97 Vadász: *Bakonyisárkány*, 271–272.

98 MNL OL DL 37007/VI. fol. 345^r, 346^v, 349^r, 350^r, 352^r, 354^r. A Velegre és Sárkányra vonatkozó adatokat tartalmazó oldalak – amelyek alapján összehasonlítást nyernénk az uradalom többi falujához képest – sajnos hiányoznak az urbárium végéről.

99 MNL OL DL 37007/VI. fol. 351^v.

megfigyelhető tendenciába. A telekpusztásodás, vagy újabban belső pusztásodás néven rögzített jelenségről Szabó István írt elsőként egy igen meggyőző, az egész Magyar Királyság területéről adatokat felvonultató elemzést, melynek végső konklúziójaként a jelenség két fő okát – a végletekig leegyszerűsítve az eredményeket – a 14. század közepi nagy, illetve számos további kisebb pestisjárványban, valamint a gazdaságilag egyre jobban prosperáló városokba történő elvándorlásban vélte felfedezni, amit tovább súlyosbíthattak még a lokálisan pusztító háborúk.¹⁰⁰ A jelenségben rejlő ellentmondást (üresen álló telkek ezrei – növekvő számú zsellérség) újabb írott források bevonásával és a telekpusztásodáshoz kapcsolódó fogalmak tisztázásával Neumann Tibor, majd kialakulásának oka it és szociális vonatkozásait Nógrády Árpád vizsgálta, kutatásai nyomán pedig úgy tűnik, hihető magyarázatot nyert a pusztásodás jelensége, amely valójában egy világméretű gazdasági és társadalmi változás eredménye volt. A pusztaként számbavett telkek nagy része ugyanis olyan külsőségeket takart, amelyeket nem a belső telken ültő – jobbára – zsellérek, hanem más jobbágyok, zsellérek, vagy éppenséggel mezővárosi polgárok vettek bérbe művelésre. A látszólagos telekpusztásodás tehát egyáltalán nem járt együtt nagyarányú népességsökkenéssel, sőt – a valóságban inkább fordított volt a helyzet: a jobbágyság természetes szaporodása miatt földínség keletkezett, ami az uradalmakban egyrészt a meglévő telkek aprózódásához, másrészt a bérleti rendszer felvirágzásához vezetett. A gyors gazdasági növekedés, ami az agrártermékek iránt folyamatosan növekvő keresletben volt mérhető, a korábban biztos, ám kevesebb járadékot termelő telekrendszerrel szemben a modernebb, jövedelmezőbb bérleti jogviszony térnyerésének kedvezett.¹⁰¹

Ehhez kiegészítésként még annyit fűznénk, hogy már Szabó István is felfigyelt arra, hogy a Sáros megyei hatalmas makovicai uradalomban – amelynek becsüje szintén a Rozgonyi család csicsvai-csókakői ágának kihalása és az örökösödés rendezése miatt született 1492-ben – a telekpusztásodás még az országosan a század végére általánosnak mondható 50–60%-nál is jóval magasabb, 86,3 %-os volt. A jelenséget Jan Jiskra felvidéki háborús betöréseivel magyarázta.¹⁰² Neumann Tibor hívta fel rá a figyelmet, hogy ebben az esetben a prédiók aránytalanul nagy száma mögött valószínűleg más okot kell sejtenuünk, mégpedig a már tárgyalt, természetföldrajzi adottságokból fakadó magyarázatot, miszerint a kisebb hegyi falvakban a telekrendszer alapvető sajátosságát nem a szántógazdálkodás, hanem az állattenyésztés adta.¹⁰³ Az irtásgazdálkodás által sokkal több energia árán kialakítható és fenntartható szántóföldi telkeket felváltották a szó szoros értelmében vett mezei jobbágytelkek, és a hozzájuk kapcsolódó legeltető állattartás. Hasonló folyamatok lejátszódhattak akár Veleg, vagy Sárkány esetében is, utóbbiban a tilalmas erdőben akár még vadgazdálkodással is lehet számolni.

Mindent összevetve, a két falu közül Veleg esetében egy friss, komplex kutatásnak köszönhetően, amely mind régészeti (terepbejárás, geofizikai kutatások) módszerekkel,

100 Szabó: Hanyatló jobbágyság.

101 Neumann: Telekpusztásodás; Nógrády: Az elakadt fejlődés.

102 Szabó: Hanyatló jobbágyság, 18., 20.; 1492. június 26. MNL OL DL 19861.

103 Neumann: Telekpusztásodás, 883. A becsüjegyzék adatait táblázat formájában bemutatja Szabó: *Woodland and Forests*, Appendix I. 156.

mind a történeti források elemzésével vizsgálta a települést, egymástól függetlenül azonos eredményekre sikerült jutni: a kerámia leletanyaggal is igazolható 12–13. századi előzményekkel is rendelkező falu a 15. században élte virágkorát, ami összhangban van a század végi, 16. század eleji viszonylagos forrásbőséggel. Először 1493-ban említett egyházának helyét és pontos alaprajzát is sikerült hitelesíteni és azonosítani.¹⁰⁴ Ugyanakkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a régészeti leletanyag éppen abban a 15. században a leggazdagabb, amelynek a végéről, illetve a 16. század elejéről származó írott források egy meglehetősen alacsony lélekszámú, mindössze két vagy négy adózó jobbágyportával bíró falu képét tárják elénk. Az ellentmondás feloldása további információk híján egyelőre még várat magára, de figyelembe véve a néprajzi hagyományokat, mindenképpen gondolkodásra késztet. Felmerül a lehetőség, hogy Velegen – és talán Sárkányban is – egy olyan, az erdő és a benne élő vadállomány védelmét ellátó, illetve a fa különböző módú feldolgozására specializálódott mesteremberekből és kézművesekből álló közösség élt, amelynek tagjai elsősorban nem szántóföldi gazdálkodással foglalkoztak, ily módon nem jelennek meg a hagyományosan az alapvető művelési ágakra fókuszáló összeírásokban.

104 Zsófia Bocsi et al.: Veleg, a Medieval Village in Fejér County. Research on the Villages in the Csókakő Castle Domain: a Case Study. In: *Antaeus*. 39. [Bp., 2024. Megjelenés alatt.]

CONTENTS

STUDIES

Richárd Tóth The Image of Romanness in the Carolingian Era: A Study on Baptismal Rites	493
Zsófia Bocsi The Villages of Vértes in the Csókakő Manor in the Middle Ages. Veleg and Sárkány	505
Miklós Fóti Zülfikar Bey, to the History of the Third Generation of a Frontier Clan Governing Ottoman Hungary	525
Béla Angyal The Hungarian Armistice Agreement of January 1945 and the Czechoslovak Government Emigree	543
Nándor Pócs Dangerous Liaisons in the Bloody Zone. Ukrainian National Radicalism – in Hungarian Perspective (1918–1945)	567
Natália Váradi The Situation of Historic Churches in Transcarpathia during the Hungarian Revolution of 1956	603

E számunk szerzői

Angyal Béla, néprajzkutató, történész, külső munkatárs, Fórum Kisebbségkutató Intézet • Bocsi Zsófia, régész, történész, Mecenatura Bt. [Debrecen] • Fóti Miklós tudományos segédmunkatárs, HUN-REN BTK TTI, Turkológia Osztály • Pócs Nándor, tudományos kutató, Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára • Tóth Richárd, PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Filozófiatudományi Doktori Iskola • Váradi Natália, docens, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék

(HUN-REN BTK TTI = HUN-REN [Magyar Kutatási Hálózat] Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erzsebet@abtk.hu, terjesztes@abtk.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely
hírlapkézbesítő postahivatalnál.

**HUN
REN**

**BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET**

Ára: 1200 Ft

Előfizetőknek: 1000 Ft

9 770040 963009

2 4004